

Karolina Kouvola

POHJOLAN NOITUUS

Magian historia Pohjoismaissa

Atena

© Karolina Kouvola ja Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

Atena
Jyväskylä
atena.fi

ISBN 978-951-1-42336-2

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

SISÄLLYS

Esipuhe 7

Johdanto 9

Magiaa kirjoitettuna, sanottuna ja tehtynä 15

Pohjoismainen magia rautakaudella 33

Keskiaikaista magiaa 75

Noituutta käräjätuvissa 83

Taikuus ja noituus esimodernin ajan Skandinaviassa 129

Tietäjiä, sammakoita arkussa ja muuta taikuutta

Suomessa ja Karjalassa 137

Lopuksi 175

Kirjallisuus 179

ESIPUHE

”Niiden muiden magia tai noituus, mutta meidän uskonto” on lause, jonka kuulee usein kun puheenaiheeksi nousee magian tai noituuden harjoittaminen. Magia on monitahoinen ja vaikeasti määriteltävissä oleva asia. Kautta historian sitä on pidetty jonkin muun ihmisyyhteisön harjoittamana, kun taas omaan kulttuuriin liittyvät maagiset perinteet mielletään esimerkiksi uskontoon kuuluviksi. Jostain toisesta näkökulmasta vaikkapa ehtoollisleivän syönti tai riisin heittäminen hääparin päälle voi näyttäytyä hyvinkin maagiselta, ehkä jopa noituudelta. Voidaan siis sanoa, että magia on katsojan silmässä aivan kuten kauneuskin on. Tässä kirjassa magia on ymmärretty jollain tavalla näkymättömien voimien kanssa kommunikoinniksi ja tavoitteeksi vaikuttaa magian – tai noituuden – keinoin näkyvään todellisuuteen.

Magiaa ja noituutta on hankalaa ja useissa tapauksissa mahdotontakin erottaa toisistaan. Yleisesti voidaan ajatella, että noituus on jollain tavalla toista ihmistä, hänelle tärkeitä asioita ja eläimiä tai hänen omaisuuttansa vahingoittavaa. Noituudella voidaan kuitenkin tarkoittaa myös hyvää tuottavaa magiaa, erityisesti nykynoituudesta puhuttaessa. Rajat aidat magian ja noituuden harjoittamisen välillä ovat häilyvät eikä tässäkään kir-

jassa sanalla noituus tarkoiteta yksinomaisesti vahingoittavaa taikuutta.

Miksi sitten kirjan rajaus Pohjoismaihin? Olen tutkinut Pohjoismaiden uskontohistoriaa, joten tälle alueelle sijoittuvan teoksen kirjoittaminen oli luontevaa. Yksi kirja ei voi vastata kaikkiin kysymyksiin, mutta pyrin tarjoamaan mahdollisimman kattavan kuvan magiasta, taikuudesta ja noituudesta Pohjoismaissa rautakaudelta nykyajan kynnykselle. Tämäkin rajaus on melkoisen laaja, joten monia kiinnostavia esimerkkejä, tapauksia ja henkilöitä jää käsittelemättä. Niin ikään nykypäivän magian, taikuuden ja noituuden harjoittamisen monet muodot jäävät tämän kirjan ulkopuolelle. Noitia ja tietäjiä kulkee edelleen keskuudessamme, mutta olen keskittynyt nimenomaisesti magian ilmiöiden historialliseen tarkasteluun. Uskoisin, että niistäkin löytyy paljon uutta tietoa ja ammennettavaa nykypäivän lukijalle.

En ole tutkinut saamelaisalueiden uskontohistoriaa, joten Saamenmaa kulttuureineen ja ihmisineen jää myös tässä teoksessa vähemmälle huomiolle. Tässä kysymyksessä olen kuitenkin voinut kääntyä itseäni viisaampien kollegoiden puoleen kysymyksineni, mistä heille lämpimät kiitokset. Tästä erityisesti kiitos apulaisprofessori Konsta Kaikkoselle. Noituuteen ja magiaan liittyvät toiseuttavat tarinat ovat värittäneet voimakkaasti suhtautumista saamelaiseen alkuperäisväestöön. Tästä syystä magian historiaa Pohjolassa ei voi kirjoittaa ilman saamelaisen mytologisointiin liittyvien kysymysten esille nostamista. Apulaisprofessori Minerva Piha lähetti ystävällisesti tutkimukseensa perustuvia artikkeleita karhukultista, mistä haluan kiittää häntä lämpimästi.

Kirjan edetessä sen sisältämät painotukset hieman muuttuvat johtuen tutkijoiden käytössä olleista lähteistä. Kirjan alkupuolella, rautakaudella ja viikinkiajalla, keskitytään läntiseen Pohjolaan, kun taas nykyaikaa lähestyessä tullessa huomio kiin-

nittyy enemmän nykyisen Suomen alueeseen, Karjalaan ja Ruotsiin.

Vaikka tutkin itsekin noituutta ja magiaa työkseni, en luonnollisesti olisi pystynyt kokoamaan yhtä kattavaa yleisesitystä magian historiasta ilman ystävien ja kollegoiden tekemään ansiokasta työtä. Läpi kirjan viittaa näihin töihin. Toivon myös, että aihepiiristä kiinnostuneet löytävät lisälukemistoa lähdeviitteiden joukosta.

Kiitän lämpimästi Otavan kirjasäätiötä kirjoittamiseen saamastani taloudellisesta tuesta. Atenalla kustantaja Ville Rauvola luotti alusta alkaen kirjaideaani, ja yhdessä kustannustoimittaja Panu Väänäsen kanssa toteutimme sen opukseksi, jota pitelet nyt käsissäsi tai kuuntelet korvissasi. Kiitos Ville ja Panu, kansanne on ollut ilo tehdä töitä! Suurkiitokset myös perheelleni ja ystäville, jotka ovat jaksaneet kuunnella innostunutta puheutulvaani magiasta sekä kannustuksellaan ja tuellaan mahdollistaneet henkisesti ja fyysisesti ensiluokkaisen kirjoitustilan.

JOHDANTO

Edellisen sivun kuva: haukka tallin oven
päällä pitämässä pahan loitolla.

KUSTAA VILKUNA, MUSEOVIRASTO

Kreikan kielestä juontuva sana *magia* on tarkoittanut alun perin persialaisia uskontoja.¹ On sanottu, että magianharjoittaminen on yhtä vanhaa kuin ihmiskuntakin. Näkyvään maailmaan on pyritty vaikuttamaan sanoin ja teoin, joita voidaan kutsua noituudeksi. Eri puolilla maailmaa Japanista Väli-Amerikkaan ja Afrikasta Grönlantiin, muodostui uskomuksia ja järjestelmiä näkyvän ja näkymättömän maailman välisiin kohtaamisiin. Tässä teoksessa sana ymmärretään kattokäsitteeksi, jonka alle taikuus ja noitus asettuvat.

Pohjoismainen magia ei sinällään toimintaperiaatteiltaan eroa muiden alueiden ajatuksesta siitä, miten taikuus ja noitus voivat vaikuttaa ihmiseen, eläimiin tai olosuhteisiin. Pohjoismaiden eli nykyisten Islannin, Tanskan, Norjan, Ruotsin ja Suomen sekä Karjalan² alueilla asuneet väestöryhmät ovat olleet vuorovaikutuksessa toistensa kanssa vuosisatojen ajan. Ryhmien välisten verkostojen myötä myös magiaan liittyvät ajatukset ovat siirtyneet paikasta toiseen, eriytyneet ja jälleen löytäneet samankaltaisia ilmauksia.

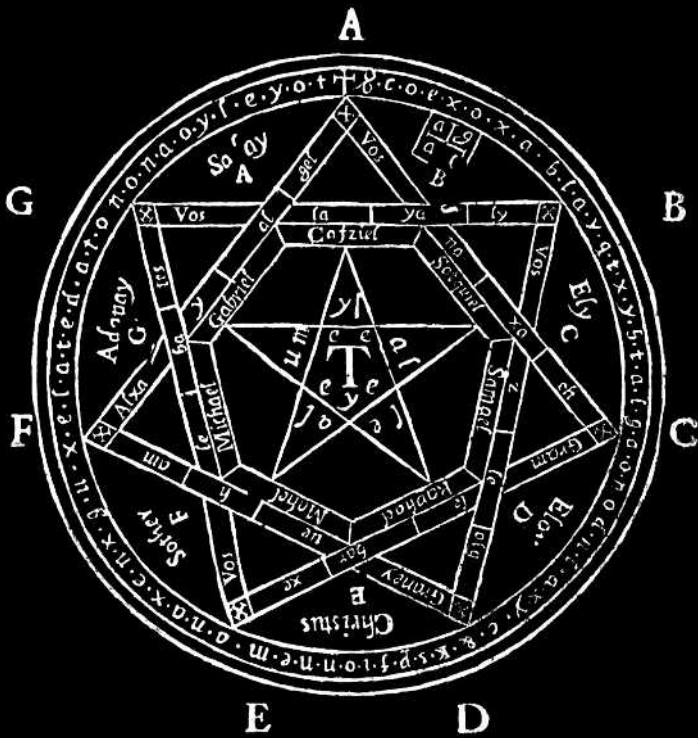
Siihen, mitä ei voitu hallita, pyrittiin vaikuttamaan magian avulla. Hedelmällisyys, ruuansaanti ja terveys ovat kautta historian olleet asioita, joihin pystymme vaikuttamaan vain tiettyyn pisteeseen asti. Magia voidaan määritellä voimaksi, jonka harjoittaja ohjaa haluttuun kohteeseen rituaalien, loitsujen tai ajatuksen avulla. Noitus on usein mielletty vahingoittavaksi magiaksi, kun taas taikuus voidaan ymmärtää toiminnaksi, joka tähtää hyvään lopputulokseen, kuten parantamiseen tai oman menestyksen varmistamiseen. Toiminta, jolla on pyritty vaikut-

tamaan näkymättömin keinoin näkyvään maailmaan, on ollut hyvin tiukasti liitoksissa siihen, millainen maailmankuva kussakin yhteisössä on tai on ollut. Uskontohistoriallisesti kerrostuneessa kulttuurissa eri aikakausien mukanaan tuomat uskomukset ovat vaikuttaneet siihen, millaisen kokonaiskuvan voimme muodostaa kunkin aikakauden magiasta. Esimerkiksi katolinen ja ortodoksinen kristinusko ovat vaikuttaneet eri alueilla voimakkaasti siihen, millaisia rituaalisia tapoja vaikka sairauden parantamiseen muodostui. Luterilainen kirkkokaan ei jää kauas taakse muiden kristinuskon suuntauksista, sillä 1600-luvulla syntynyt ajatus liitosta Paholaisen kanssa leimasi noitamaineisia henkilöitä ja loi epäluuloja kyläyhteisöihin. Kristinuskon suuntauksukset sulautuivat yhteen aikaisempien kansanomaisten uskomusten kanssa ja muodostivat omanlaisiaan synkretistisiä tulkintoja magiasta.

Ketkä magiaa ja noituutta ovat harjoittaneet? Puhemielessä vastaus on luontevasti 'noita' tai 'maagikko', mutta tutkimuksessa magiaa harjoittavia ja yhteisön tunnustamia henkilöitä kutsutaan esimerkiksi rituaalispecialisteiksi. Rituaalispecialistien nimitykset vaihtelevat kulttuurista ja aikakaudesta toiseen, mutta heitä yhdistää taito käyttää hyväkseen loitsuja tai muita erilaisiin rituaaleihin liittyviä tekniikoita. Heillä on hallussaan tietoa myyttisen maailman rakenteesta ja siitä, millä tavoin näkyvään maailmaan voidaan vaikuttaa näkymättömin keinoin. Heitä voidaan kutsua yhteisössään esimerkiksi myrrysmiehiksi, *völviksi*, tietäjiksi tai noidiksi. Myös 'shamaani' esiintyy usein rituaalispecialistin nimityksenä, mutta 'shamaani' tai 'shamanismi' eivät ole täysin ongelmattomia nimityksiä, kuten myöhemmin tulemme huomaamaan.

Uskonto, uskomukset ja erilaiset jumalat liittyvät olennaisesti magiaan. Jumaliin on pyritty vaikuttamaan magian avulla ja heiltä on taikojen kautta pyydetty esimerkiksi metsästysonnea. Tässä kirjassa ei kuitenkaan keskitytä jumaliin tai erilaisiin mui-

naisiin uskomusmaailmoihin yksityiskohtaisemmin, mutta jumalat saattavat vilahdella tekstissä sopivissa kohdin esimerkiksi loitsuissa kerrottaessa. Eri uskontoperinteiden yhteentörmäyksissä ei myöskään ole välttytty toisen kulttuurimuodon tuhoamiselta ja väärinymmärryksiltä. Toisaalta uskontoperinteet ovat myös lainanneet toisiltaan ja omaksuneet uusia piirteitä lähi- ja kauempien alueiden uskomuksista ja tavoista rauhanomaisesti.

MAGIAA
 KIRJOITETTUNA,
 SANOTTUNA JA
 TEHTYNÄ